

Цю книгу я видаю за те, чого вона варта. Це плід, сповнений гіркого попелу; вона подібна до пустельних кавунів-колоцинтів, які ростуть на випаленій землі й тамують спрагу ще жахливішим опіком, хоча на золотистому піску вони й не позбавлені краси.

Якби я подавав свого героя як взірець, то слід було би зізнатися, що це мені не надто вдалося б: ті нечисленні читачі, які зацікавилися історією Мішеля, збридилися би ним зі всією силою своєї доброти. Я недаремно прикрасив Марселіну стількома чеснотами; неможливо подарувати Мішелю те, що він віддав перевагу не їй, а собі.

Якби я видав цю книжку як обвинувальний акт проти Мішеля, то досяг би ще меншого, адже ніхто не відчув би до мене вдячності за почуття обурення, яке викликав до себе мій герой; схоже на те, що це обурення відчули би й без моєї участі, з Мішеля воно перейшло би на мене, ще трохи — і мене могли би сплутати з ним.

Тимчасом я не хотів, щоб ця книжка стала чи то обвинувальним актом, чи то апологією, я остерігався виступати суддею. Сьогодні публіка більше не пробачає, якщо автор після описаного ним вчинку не виступає ні за, ні проти, ба більше, вже під час драми він нібито

має взяти чиюсь сторону, має чітко висловитися за Альсеста або Філінта*, за Гамлета або Офелію, за Фауста або Маргариту, за Адама або Єгову. Звісно, я не вдаватиму, ніби нейтральність (я ледь не сказав «нерішучість») є переконливою ознакою великого розуму, проте я вірю, що чимало великих умів побридилися б... робити тут висновки, адже поставити правильно проблему не означає припустити наперед, що вона вже вирішена.

Слово «проблема» я вживаю тут проти власної волі. Направду в мистецтві немає проблем, адже сам твір мистецтва є вже достатнім їхнім вирішенням.

Якщо «проблему» розуміють як «драму», то я скажу, що драма, описана в цій книжці, незважаючи на те що вона розігрується саме в душі мого героя, є надто загальною, щоб бути описаною лише в його своєрідній історії. Жодним чином не претендую на те, що саме я цю «проблему» вигідав; вона існувала до моєї книжки; і хай собі Мішель тріумфує або гине, «проблема» існуватиме далі, тож автор не приписуватиме собі ні тріумф, ні поразку.

Якщо деякі витончені уми не побачили в цій драмі нічого іншого, окрім дивного випадку, та сприйняли його героя просто як хвору людину, якщо вони не визнали, що тут все-таки можуть бути присутніми принаймні декілька нагальних ідей дуже загального інтересу, — винні в цьому не думки і не драма, а сам автор, тобто, як я розумію, його незграбність — хоча він і вклав у цю книжку всю свою пристрасть, сльози й сумління. Але реальне значення твору і те значення, яке йому надає публіка в певний момент, — то дві різні речі. Вважаю, без надмірної зарозумілості можна зважитися на той ризик, що

---

* *Альсест, Філінт* — персонажі п'єси Мольєра «Мізантроп».

в перший день справді вартісні речі не викличуть зацікавлення, і це краще, ніж короткочасне захоплення публіки, ласої до несмаку.

Зрештою я не намагаюся нічого доводити, а лише прагну добре змалювати свою картину та подати її в хорошому світлі.

(До Пана Д. Р., президента ради)

Сіді б. М.* 30 липня 189...

Так, мій дорогий брате, твоє припущення правильне: Мішель нам усе розповів. Ось яку оповідь ми почули від нього. Ти просив, щоб її тобі надіслали, а я пообіцяв; але, наміряючись відправити її тобі, я все ще вагаюся, і що частіше я перечитую цю історію, то жахнішою вона мені видається. Ох, що ж ти подумаєш про нашого друга? І що я, зрештою, сам про нього думаю?.. Чи мусимо ми просто піддати його осуду, заперечуючи те, що властивості, які проявляються жорстоким чином, можна обернути на благо?.. Та, боюсь, у наш час багато хто зможе впізнати в цій оповіді самого себе. Чи можливо вигадати якесь застосування для всього цього інтелекту й сили, чи краще відмовити йому в праві на існування?

Яким чином Мішель може прислужитися суспільству? Визнаю, що це мені не відомо... Йому потрібне

---

* Сіді бен Меруак — алжирське село, розташоване неподалік від міста Константіна.

якесь заняття. Чи можуть високе становище, якого ти досяг завдяки своїм великим заслугам, та влада, якою ти наділений, допомогти йому в пошуку такого заняття? Поквапся. Мішель — віддана людина, він такий і зараз, але скоро він буде вірним лише самому собі.

Я пишу тобі під небом бездоганної блакиті; Дені, Даніель і я перебуваємо тут уже дванадцять днів, і за цей час не було ні хмаринки, жодного послаблення сонця. Мішель каже, що небо чисте вже протягом двох місяців.

Я не сумую і не радію; тутешнє повітря сповнює нас якимось неясним піднесенням і спричиняє такий стан, який здається так само далеким від радості, як і від болю; можливо, це і є щастя.

Ми залишаємося поряд з Мішелєм; не хочемо його покидати; ти зрозумієш чому, якщо прочитаєш ці сторінки; отож, ми чекаємо на твою відповідь саме тут, у його домі, — тож не барися.

Ти знаєш, яка велика шкільна дружба, що з кожним роком стає дедалі сильнішою, поєднує Мішеля з Дені, Даніелем та мною. Між нами чотирма був укладений своєрідний пакт: на перший поклик одного мають відгукнутися троє інших. Тож коли я отримав від Мішеля цей загадковий клич тривоги, одразу ж попередив Даніеля та Дені, і, кинувши все як було, ми втрьох вирушили в дорогу.

Ми не бачили Мішеля впродовж трьох років. Він одружився, подорожував зі своєю дружиною; під час його останнього перебування проїздом у Парижі Дені був у Греції, Даніель — у Росії, а я, як ти знаєш, — біля свого хворого батька. Проте до нас доходили новини про Мішеля, але те, що переказували Сілас та Вілль, які з ним бачилися, не могло нас не дивувати. У ньому

сталася зміна, яку ми наразі не могли пояснити. Це вже не був той вельми вчений пуританин, який, намагаючись бути переконливим, починав незграбно жестикулювати, і наші надто вільні розмови вщухали перед його чіткими поглядами. Це був... Але навіщо повторювати те, про що ти й так довідаєшся з його розповіді.

Тож надсилаю тобі її в тому вигляді, в якому Дені, Даниель та я її почули: Мішель розказував, сидячи на терасі, де ми лежали поряд з ним у затінку та при світлі зірок. У кінці оповіді ми побачили, як над рівниною почало світати. Будинок Мішеля височів над цією рівниною, так само як і село, до якого було зовсім недалеко. Через спеку, а також тому, що вже завершилася косовиця, рівнина нагадувала пустелю.

Будинок Мішеля скромний і дещо химерний, а проте чимось він приворожує. Узимку в ньому доведеться потерпати від холоду, адже у вікнах немає шибок чи радше зовсім немає вікон, а просто великі діри у стінах. Але зараз так погідно, що ми спимо просто неба на підстилках.

Маю ще сказати тобі, що наша подорож була чудовою. Ми прибули сюди ввечері, виснажені спекою, сп'янілі від новизни, і, щойно діставшись Алжиру, вирушили до Константіни. З Константіни новим потягом ми добралися до Сіді б. М., де на нас чекав екіпаж. Дорога обірвалася задовго до села, яке височіло на вершині скелі, подібно до деяких містечок Умбрії. Нагору ми підіймалися пішки; наші валізи тягли двоє мулів. Коли підходиш туди цією дорогою, будинок Мішеля виринає першим. Сад, обнесений низьким муром чи радше огорожею, за якою ростуть три крислаті гранатові дерева та чудовий олеандр. Там був кабільський хлопчик; коли ми наблизилися, він утік, хутко перелізши через мур.